

være særlig taknemlige for denne del af kommentaren og beklage, at der ikke har kunnet indrømmes den større plads.

Udgiverne var, da de publicerede dagbøgenes text, naturligvis på det rene med, at udarbejdelsen af noter og registre vilde åbenbare forskellige fejllæsninger og nødvendiggøre tilføjelser og rettelser; de har dog næppe gjort sig klart, at det vilde ske i så stort omfang. Det foreliggende tilfælde viser, hvor betænkeligt i udgiverteknisk henseende det er at publicere en så vanskelig text, inden det tilhørende videnskabelige apparat er udarbejdet. Udgiverne har imidlertid, hvad adskillige afhandlinger fra den sidste snes år vidner om, ydet forskningen en virkelig hjælp ved at gøre dagbøgerne offentlig tilgængelige så tidligt som det er sket, og denne fortjeneste kan vel veje op mod textens mangler, som jo desuden nu i det væsentlige er afhjulpet. Danske historikere skylder derfor udgiverne tak, og ikke mindre taknemlighed fortjener de to kommentatorer, hvis lærdom, flid og skarpsindighed først har gjort denne vigtigste privatarkivalske kilde til Danmarks politiske historie i sidste halvdel af 19. århundrede ret brugbar.

Poul Bagge.

Blandt afdøde direktør Marius Vibæks papirer fandtes et næsten fuldstændigt manuskript til en fortsættelse af den omfattende Tietgen-biografi, som han i 1929 havde indledet med sin bog om »Den unge Tietgen«. I 70-aaret for direktør Vibæks fødsel er nu hans sidste værk blevet udgivet af overlærer Jens Vibæk, der har afrundet sin faders manuskript — det sidste »Tilbageblik«-kapitel var ikke afsluttet — og forsynet det med noter og henvisninger.

Nogen egentlig Tietgen-biografi er det ikke. »*C. F. Tietgen og hans Samtid — Krisen i 1857*« (Kbh. 1943, 228 sider) bevæger sig ikke ud over det aar, hvor det foregaaende binds fremstilling standsede, og kun den mindste del af bogen handler om Tietgen. Allerede i »Den unge Tietgen« havde Marius Vibæk følt behov for at give en bred skildring af dansk handels vilkaar i 1800-tallet; i andet bind er Tietgens person skudt i baggrunden, og i stedet har man faaet den til dato mest fyldestgørende skildring af krisen i Danmark i 1857. Der er formentlig kun grund til at være glad ved det resultat, selv om bogen altsaa bærer sin hovedtitel en smule med urette.

Vibæks værk adskiller sig fra tidligere fremstillinger især derved, at han gennem sit arbejde med forretningsarkiver (Tietgen, D. B. Adler) har kunnet give en langt mere indtrængende rede-

gørelse for krisens forudsætninger i Danmark selv. Det gælder navnlig forholdene i provinsen. Med udgangspunkt i Tietgens brevveksling med Nyborgkøbmanden Ludvig Aarslef skildres, hvorledes provinsens købmænd har købt ind under højkonjunkturen før 1856 og senere søger at ride stormen af, idet de har støttet sig til den hamburgske kredit og samtidig »udnyttet deres københavnske Forbindelser til det yderste«. Dertil kommer de nyoprettede provinsbankers virksomhed; det er Vibæks opfattelse, at de nye provinsbanker gjorde en værdifuld indsats ved at skaffe kapital til provinsens erhvervsliv, men at M. L. Nathanson ikke havde ganske uret, naar han hævdede, at de havde fremmet spekulationen og ført en i forhold til deres egenkapital temmelig dristig diskonteringspolitik.

Mens man tidligere stadig har skildret, hvorledes krisen i 1857 kom til os fra London og Hamburg, vil Vibæk saaledes fremhæve, at krisen tillige i høj grad var bestemt »indefra«. Baade i København og provinsen var det regel, at pengemarkedet laa meget stramt om efteraaret, og det fremhæves, hvorledes der var trykket stemning og betydelig pengemangel allerede 1856. I provinsen var der alle symptomer paa en alvorlig krise, længe før bølgen fra udlandet naaede os i december 1857; men man erkendte ikke situationens alvor, fordi man var vant til »kriser« og vanskeligheder med at faa sine vekslers diskonteret op mod terminen. Derfor troede man ogsaa i begyndelsen, da man fik meddelelse om katastroferne i udlandet, at det kunde klares med beroligende ord; det var den almindelige opfattelse, at ulykkerne i udlandet skyldtes voldsomme fondsbørsspekulationer og ubesindige »crédit mobilier«-foretagender, som Danmark havde holdt sig lykkelig frit for. Naar aviserne i efteraaret stadig vilde dæmpe uroen og med nogen selvgodhed understregede, hvor solidt vi stod, kan det for saa vidt have været i god tro. Afgørende blev — ved siden af vanskelighederne med de danske tilgodehavender i det kriseramte udland — at landbrugseksporten gik i staa, fordi landboerne holdt kornet tilbage under de ugunstige prisforhold, og at der var foruroligende mange usolide vekslers. Samtid¹ og eftertid har moraliseret meget over »den letsindige Blanco-Credit«, men det var dog ønskeligt at faa undersøgt flere provinsforretningers forhold — baade blandt dem, der faldt, og dem, som stod krisen igennem — inden man tør regne et saa grelt tilfælde som Aarslef for typisk.

¹ Toldembedsmændenes aarsberetninger giver et fyldigt og ganske morsomt billede af, hvorledes embedsstanden i provinsen opfattede situationen.

Gennem sin analyse af krisens aarsager hæver Vibæk sig højt over Schovelins skildring i »Fra den danske Handels Renaissance« II. Derimod adskiller hans vurdering af de ledende personer sig ikke meget fra Schovelins. Vibæk fremhæver naturligt Tietgens indsats, først ved opgøret nede i Hamburg hos Pontoppidan, senere da han gav sit berømte tilbud om at lade Privatbanken klare millionudbetalingerne; men ligesom hos Schovelin kommer C. A. Broberg til at staa som den centrale skikkelse i den københavnske handelsverden, det er ham, der kan gennemføre de nødvendige forholdsregler, mens Alfred Hage trods al virkelyst og gode presseforbindelser er en outsider baade paa Rigsdagen og paa Børsen. Nationalbankens ledelse angribes: hvis banken havde anvendt sine foliomidler, og hvis den havde rettet sig efter de stadige ønsker om, at den skulde modtage almindelige indskud til forrentning, vilde den bedre have kunnet imødekomme behovet for vekseldiskontering; og den stillede sig unødvendig uvilligt over for Pontoppidan, især til slut, da den ikke vilde udbetale hjælpen inden den formelle vedtagelse, skønt Rigsdagen paa forhaand havde tilkendegivet sin vilje til at hjælpe og der ikke kunde være mindste tvivl om udfaldet. Det er hvad Vibæk kalder »Sabotering af Hjælpen til Pontoppidan«. Axel Rubows defensorat i »Nationalbankens Historie« imødegaaes med nogen skarphed. Et morsomt og tiltalende træk har Vibæk draget frem: Grundtvigs udtalelser i Rigsdagen, der vidner om en meget klar og sikker forstaaelse af krisens aarsager, som Vibæk ser dem.

Billedet af Andræ er ganske mærkeligt. Schovelins fremstilling slutter sig i hovedsagen til de nationalliberale blades kritik: Andræ var i denne sag officeren og bureaukraten, der ikke vilde forstaa, at krisen 1857 var andet og mere end nogle dumdristige spekulanter velfortjente nemesis. Ogsaa Vibæk kritiserer ham skarpt; Andræ levede endnu i enevældens tankegang og fattede ikke, at »Samfundets Tarv gaar forud for en fyldt Statskasse«, — en ytring der forøvrigt ikke er helt retfærdig mod enevælden. Henimod bogens slutning (s. 173—74) skitserer Vibæk imidlertid en ganske anden forklaring paa Andræs optræden. Han anfører en notits fra Kriegers dagbøger (31. dec. 1857), der omtaler, at Andræ under krisen har hjulpet firmaet Smidt & le Maire, der var nøje knyttet til finansernes højt betroede mand i London, Hambro; og paa det grundlag fremsættes den hypotese, at Andræ skulde have engageret statens midler i farlige spekulationer, med det resultat, at han maatte afslaa Grosserersocietetets krav om mere hjælp og dækkede sig bag en holdning af pligtopfyldende forsigtighed. At der fra Andræs side er ydet hjælp til danske forretningsfolk

ud over, hvad der ydedes ad de almenkendte veje, er altsaa givet; men der foreligger ikke noget om, hvorledes denne hjælp blev ydet eller hvor meget det drejede sig om, og Vibæk anfører heller intet andet tegn paa, at der skulde have været vanskeligheder for finanserne, end at Andræ optraadte med den afvisende bedreviden, der nu engang var hans egenart. Hvor interessant end tanken er, turde den dog, efter hvad der hidtil er fremført til underbyggelse af den, være en temmelig løs formodning. — Naar udgiveren (s. 207) skriver, at »Andræs Udnyttelse af sin Magtstilling til at forlange Aagerrenter indføjer et hidtil upaaagtet Træk til hans Karakteristik«, er det ikke korrekt. Forholdet blev skarpt angrebet allerede i samtidens aviser (Dagbladet og Flyveposten 16. Dec. 1857); og hvor spinkelt Schovelins kildemateriale end maatte være, saa har han dog gennemgaaet de vigtigste hovedstadsblade, og det skulde ligne ham meget daarligt at forsmaa en saadan effekt. »Aagerrenterne« findes i bedste velgaaende hos Schovelin s. 425.

Man kan indvende mod Vibæks bog, at det kun er en redegørelse for krisen, som den forløb i den danske handelsverden, og dens forudsætninger; hvad krisen betød f. eks. for industrien, behandles ikke, dens eftervirkninger og almindelige betydning i det danske samfund heller ikke. Vibæk har kun villet analysere og forklare de meget indviklede begivenheder i krsedagene; og det er gjort med stor klarhed og omhu. Mens Schovelin har givet en næsten rent kronologisk fremstilling, har Vibæk valgt at udskille forhandlingerne om Pontoppidans forhold i en række kapitler for sig og først derefter skildre de øvrige krisebegivenheder i København. Han har opnaaet en langt mere overskuelig fremstilling paa den maade, og vanskelighederne ved at fastholde de to begivenhedsrækker og deres indvirken paa hinanden er udmærket afhjulpet ved den kronologiske oversigt, som udgiveren har bragt bag i bogen.

Handlingen er godt fortalt, i samme livlige sprog og forholdsvis populære form som »Den unge Tietgen«. En del udtryk vækker til modsigelse, som den gentagne understregelse af, at det var et stykke »Middelalder«, der faldt med næringsloven og øresundstoldens ophævelse, og at der maatte en politisk nytid til for at »rydde op i de middelalderlige Former«. Det virker upraktisk, at Frederik 7.s indgreb i Pontoppidansagen ikke er behandlet i sammenhæng med denne; ligeledes, at Andræ's støtte til banken 1. dec. først behandles efter børs mødet 2. dec. Men naar et værk er udgivet efter forfatterens død, og det ikke vides, hvor meget han endnu kunde have ønsket at ændre ved det, er det ikke rimeligt at fortabe sig i detailkritik; især ikke i dette tilfælde,

hvor værket ubestrideligt betegner en væsentlig forøgelse af vor viden. Bogen er et smukt vidne om Marius Vibæks levende interesse for dansk økonomisk historie. *Kjeld Winding.*

En ung Historiker, Georg Hansen, har fattet den dristige Plan at ville behandle vigtige Sider af Danmarks Kulturhistorie i det 18. Aarhundrede i et større Værk, saaledes at de enkelte Dele deraf skal fremstille Tidens forskellige Mennesketyper: Barnet, Betleren, Kræmmeren, Tjenestekarlen o. s. fr. Som første Bind er udsendt »*Degnen. Studie i det 18. Aarhundredes Kulturhistorie*« (Kbh. 1944, 230 Sider). Efter en — temmelig svag — Indledning om Degneembedets Oprindelse og almindelige Historie indtil ca. 1700 behandler Forf. det 18. Aarhundredes Degneskikkelse set under en Række forskellige Synspunkter: Uddannelse, Lønningsvilkaar, Degnehjemmene, Embedsforretninger, Degnens Plads i Samfundet, derunder særlig Forholdet til hans nærmeste overordnede, Præsten, Degnens »Sjæl«.

Der er nedlagt et stort Arbejde i Forstudierne til denne Bog, og ganske særlig bør det fremhæves, hvorledes Forf. paa Grundlag af meget flittige og omfattende Arkivundersøgelser har kunnet fremdrage en Mængde Træk til at belyse Degneskikkelsen i de ovennævnte Relationer. Jævnlig formaar han ogsaa at fremsætte træffende Bemærkninger om Forhold eller Tilstande eller at paa-pege Sammenhænge, der hidtil ikke har været tilstrækkeligt paa-agtede. Som Eksempler kan nævnes hans Omtale af de topografiske Forskelle, der gjorde sig gældende med Hensyn til Løbedegneinstitutionen (S. 14), og hans Betragtninger over Modsætningen mellem de faktiske beskedne Kaar, hvorunder Degnene levede, og den Velstandsfølelse, de ikke desto mindre kunde give Udtryk for (S. 108). Vellykket er ogsaa Afsnittet om Degnehjemmene med deres indre og ydre Udstyr (S. 94 ff.).

Som Helhed kan det dog næppe siges, at det er lykkedes Forf. at tilvejebringe et væsentligt nyt Billede af Tidens Degneliv. Bogens Styrke ligger snarere i at illustrere (og uddybe) det hidtil kendte ved en Række nye Eksempler, men hermed staar ogsaa dens Svagheder i Forbindelse. Trods det meget nye Stof, Forf. kan fremlægge, har han ikke evnet at tegne et virkeligt Portræt af det 18. Aarhundredes Degneskikkelse i faste og klare Træk. Han indrømmer selv (S. 213), at Bogens Udarbejdelse af ydre Grunde er blevet stærkt fremskyndet, og dette har i mere end een Henseende sat sit Præg paa Fremstillingen. Forf. har saaledes ikke rigtigt formaet at faa Stoffet paa Afstand, alt for ofte